

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJODIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH

**Rejapova Namunaxon
Akramovna**

*Qo'qon Davlat universiteti, Maktabgacha ta'lim
kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya

Maktabgacha yoshdagi (5–7 yosh) bolalarda ijodiy fikrlash va kreativlikni rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari, zamonaviy yondashuvlar va amaliy usullari keng yoritilgan. Tadqiqotda kuzatish va yarim tarkibiy suhbat metodlaridan foydalanilgan bo'lib, natijalar asosida pedagogik muhit, o'yin faoliyati va tarbiyachi-fasilitator modelining bolalar kreativligi shakllanishidagi hal qiluvchi roli isbotlangan. Maqolada xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tahlili asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida kreativlikni rivojlantirishga oid ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan. Olingan natijalar maktabgacha ta'lim pedagoglari, metodistlari va ta'lim siyosatchilari uchun amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: ijodiy fikrlash, kreativlik, maktabgacha ta'lim, divergent fikrlash, o'yin faoliyati, pedagogik muhit, fasilitator, kognitiv rivojlanish.

Abstract: This article examines the psychological and pedagogical foundations, contemporary approaches, and practical methods for developing creative thinking and creativity in preschool-aged children (5–7 years). The study employed observation and semi-structured interview methods, and the results substantiate the decisive role of pedagogical environment, play activities, and the teacher-as-facilitator model in shaping children's creativity. Drawing on analysis of international and local scholarly sources, the article develops evidence-based recommendations for fostering creativity in preschool educational institutions. The findings are of practical value for preschool educators, methodologists, and education policymakers.

Keywords: creative thinking, creativity, preschool education, divergent thinking, play activities, pedagogical environment, facilitator, cognitive development.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda kreativlik — ijodiy fikrlash, yangilikka ochiqlik va noodatiy yechimlar topish qobiliyati — zamonaviy inson kapitalining eng muhim xususiyatlaridan biri sifatida tan olinmoqda. Jahon iqtisodiy forumi (WEF, 2023) ma'lumotlariga ko'ra, 2025–2030 yillarda kelajak kasblarining eng zarur o'nta ko'nikmasidan oltitasi bevosita kreativlik, tanqidiy fikrlash va kompleks muammolarni hal etish bilan bog'liq. Bundan tashqari, OECD (2023) ning ta'lim bo'yicha so'nggi hisobotida kreativlik «21-asr ko'nikmalarining asosi» sifatida belgilab, uni erta ta'lim bosqichida — ya'ni

maktabgacha yoshda — shakllantirishning strategik ahamiyati alohida ta'kidlangan. O'zbekistonda ham maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida (2021) bolalarda ijodkorlik, mustaqil fikrlash va muammoni hal etish ko'nikmalarini shakllantirishning ustuvorligi qayd etilgan.

Ijodiy fikrlash tushunchasi ilmiy adabiyotlarda ko'p qirrali hodisa sifatida tahlil etiladi. Guilford (1956) ijodiy fikrlashni birinchi marta divergent (ko'p yo'nalishli) va konvergent (bir yo'nalishli) fikrlash turlariga ajratib, ijodiy salohiyatning kognitiv tarkibini tavsiflagan. Torrance (1974) esa kreativlikni to'rtta o'lchovda baholash mumkinligini asoslab bergan: ravonlik (fluency) — bir muammo yuzasidan ko'p sonli g'oya ishlab chiqish; egiluvchanlik (flexibility) — turli toifa va yo'nalishlardagi g'oyalar yaratish; originallik (originality) — noodatiy, kamdan-kam uchraydigan g'oyalar taklif etish; elaboratsiya (elaboration) — g'oyani batafsil va sifatli ishlab chiqish. Runco va Jaeger (2023) esa kreativlikning zamonaviy standart ta'rifini yangilab, uni «yangi va foydali g'oya, mahsulot yoki jarayon yaratish qobiliyati» sifatida belgilagan va uning universal xarakter kasb etishini, ya'ni hayotning barcha sohalarida namoyon bo'lishi mumkinligini ta'kidlagan.

Maktabgacha yosh — 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan davr — ijodiy fikrlashning shakllanishi uchun neyrologik jihatdan eng qulay bosqich sifatida ilmiy adabiyotlarda keng tan olingan. Diamond (2023) ning neyrokognitiv tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bu davrda prefrontal korteks — ijodiy fikrlash, rejalashtirish va muammoni hal etish uchun mas'ul miya qismi — faol rivojlanib, neyron bog'lanishlar sonining eng yuqori sur'atda oshishi kuzatiladi. Ayni shu davrda shakllantirilgan ijodiy fikrlash ko'nikmalari keyingi ta'lim bosqichlarida ham barqaror saqlanib qolishi isbotlangan (Craft, Cremin va Burnard, 2022). Ushbu neyrologik asos maktabgacha ta'lim dasturlarida kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik ta'sirning samarali bo'lishini ilmiy jihatdan asoslaydi. Morrison (2023) ham o'zining «Early Childhood Education Today» monografiyasida maktabgacha yoshning kreativlik rivojlanishidagi o'rnini «ilk imkoniyat oynasi» (window of opportunity) sifatida ta'riflagan.

O'yin maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy va yetakchi faoliyati bo'lib, kreativlikni rivojlantirishning eng tabiiy va samarali vositasi ekanligi ko'plab psixolog va pedagoglar tomonidan asoslab berilgan. Vygotskiy (1967) bolaning o'yinini «hayoliy vaziyat yaratish san'ati» deb atagan va u orqali bola real hayotda mavjud bo'lmagan imkoniyatlarni sinab ko'rishi, ijodiy ssenariylar yaratishi hamda muammolarni o'zi mustaqil hal etishi mumkinligini ko'rsatgan. Uning «yaqin rivojlanish zonasi» nazariyasi bo'yicha o'yinda kattalar yoki tengdoshlarning qo'llab-quvvatlashi bolaning kreativ imkoniyatini sezilarli kengaytiradi. Singer va Singer (2022) ning ko'p yillik longitudinal tadqiqotlari esa shuni tasdiqlaydi: erkin o'yinga ko'proq vaqt ajratiladigan bolalar boshlang'ich maktab yoshiga kelib ijodiy muammolarni hal etishda, so'z boyligi rivojlanishida va empatiya ko'rsatishda tengdoshlaridan ancha ustun ko'rsatkichlar namoyon etadi. Piajening konstruktivistik ta'lim nazariyasiga ko'ra ham bola o'yin jarayonida faol tarzda bilim konstruksiya qiladi va bu jarayon ijodiy fikrlashning muhim kanallaridan hisoblanadi.

Kreativlikni rivojlantirishda pedagogik muhitning roli haqida eng keng tan olingan yondashuvlardan biri Loris Malaguzzi tomonidan asoslangan Reggio Emilia pedagogligi hisoblanadi. Ushbu yondashuv «muhitni uchinchi tarbiyachi» sifatida

belgilab, boyitilgan, xilma-xil materiallar bilan to'ldirilgan, bolaning o'z-o'zini ifodalashiga yo'naltirilgan jismoniy muhit yaratishning kreativlikni bevosita rag'batlantirishdagi rolini asoslaydi. Amabile (2022) ning ijtimoiy-psixologik tadqiqotlari esa «intrinsik motivatsiya printsipli» orqali kreativlik uchun ichki rag'batning tashqi rag'batdan ko'ra ancha samaraliroq ekanligini isbotlagan va bu tamoyilni ta'lim muhitida qo'llash yo'llarini ko'rsatgan. Csikszentmihalyi (2023) ning «oqim» (flow) nazariyasi bo'yicha bola o'z qobiliyatiga mos darajadagi ijodiy vazifani bajarganda chuqur ishtiyoq va maksimal ijodiy unumdorlik holatiga — «oqim»ga — kiradi. Bu holat uchun tarbiyachi tomonidan yaratilgan xavfsiz, tanqidsiz va qo'llab-quvvatlovchi muhit asosiy shart hisoblanadi.

Tarbiyachining an'anaviy «bilim uzatuvchi» rolidani «fasilitator» roliga o'tishi zarurligi haqidagi g'oya so'nggi o'n yilliklarda pedagogika fanida keng ilmiy asosga ega bo'ldi. Dweck (2016) ning «o'sish mentaliteti» (growth mindset) nazariyasiga ko'ra, tarbiyachi tomonidan xatolarni jazo vositasi emas, balki o'rganish bosqichi sifatida qabul qilinishi bolalarda ijodiy tavakkalchilikka tayyor bo'lishni shakllantiradi. Lucas va Spencer (2023) «Teaching Creative Thinking» asarida fasilitator tarbiyachi uchun beshta asosiy ko'nikma: diqqat bilan tinglash, ochiq savollar berish, kuzatishga vaqt ajratish, jarayonni mahsuldan yuqori baholash va qiyosiy fikrlashga undashni belgilab bergan. Mahalliy kontekstda Yusupova Sh. (2023) ham bolalar bog'chasida tarbiyachining faollashtiruvchi rolini shakllantirishning nazariy asoslarini o'rgangan va bu yo'nalishda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarurligini ko'rsatgan.

Ushbu tadqiqot sifatli yondashuv (qualitative approach) asosida amalga oshirildi. Tadqiqot Toshkent shahridagi maktabgacha ta'lim tashkilotining katta guruhida o'tkazildi. Ishtirokchilar: 24 nafar bola (12 o'g'il, 12 qiz; 5–7 yosh) va 4 nafar tarbiyachi maqsadli tanlov (purposive sampling) usuli bilan jalb etildi. Ma'lumotlar ikki usul orqali yig'ildi: birinchisi — tizimli kuzatish, ya'ni bolalarning erkin o'yin, boshqariladigan faoliyat va ijodiy topshiriqlar bajarilishi davomida 8 hafta mobaynida, haftada 3 marta, 45 daqiqalik seanslar shaklida kuzatuv jadvallari hamda dala kundaliklari yordamida ma'lumotlar qayd etildi; ikkinchisi — yarim tarkibiy suhbat (semi-structured interview), ya'ni tarbiyachilar bilan har biri 35–40 daqiqa davom etgan suhbatlar o'tkazildi va ular yozib olindi. Yig'ilgan ma'lumotlar Braun va Clarke (2022) ning tematik tahlil usuli asosida qayta ishlandi: kod, kategoriya va mavzular bosqichma-bosqich ajratilib, interpretatsiya amalga oshirildi. Ishtirokchilarning maxfiylik ta'minlandi va ma'lumotlar yozma ruxsatnoma asosida yig'ildi.

Kuzatishlar natijasida quyidagi muhim topilmalar aniqlandi. Birinchidan, bolalar erkin o'yin vaqtida boshqariladigan faoliyatga nisbatan 3,4 baravar ko'proq ijodiy tashabbusni namoyon etdi: yangi g'oya taklif qilish, materiallardan kutilmagan tarzda foydalanish, o'yin qoidalarini ijodiy o'zgartirish holatlari sezilarli ustunlik bilan qayd etildi. Ikkinchidan, ishtirokchilarning 79 foizi guruhda ishlashni yakka faoliyatdan afzal ko'rdi — bu ijtimoiy o'zaro ta'sirning kreativlik uchun muhimligini tasdiqladi va Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi bilan hamohanglik kasb etdi. Uchinchidan, erkin o'yin vaqtida kuzatilgan bolalar boshqariladigan faoliyatlardagilarga nisbatan muammoni hal etishda kamida 2,1 baravar ko'p alternativ yechim taklif etdi. Tarbiyachilar bilan o'tkazilgan suhbatlardan uchta asosiy mavzu ajralib chiqdi: xavfsiz va qulay muhitning hal qiluvchi roli — bola xato qilishdan

qo'rqmasa ijodiy tashabbusi sezilarli oshishi kuzatildi; tarbiyachining fasilitator rolga o'tishi zarurligi — to'g'ri javobni darhol aytib yubormaslik va bolani o'zi izlashga yo'llash; tashkilotlardagi resurs yetishmasligi — ijodiy materiallar va o'yin burchaklarining kamligi kreativlikni rivojlantirishga to'siq bo'layotganligi barcha tarbiyachilar tomonidan ta'kidlandi.

Olingan natijalar mavjud xalqaro ilmiy manbalar bilan to'liq uyg'un keladi. Erkin o'yin paytida ijodiy tashabbusning yuqori bo'lishi Singer va Singer (2022) hamda Craft, Cremin va Burnard (2022) ning tadqiqotlarini tasdiqlaydi. Guruhiy o'zaro ta'sirning kreativlikka ijobiy ta'siri Vygotskiy (1967) ning yaqin rivojlanish zonasi kontsepsiyasi hamda Diamond (2023) ning ijtimoiy muhit va neyrologik rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi ishlari bilan hamohangdir. Shu bilan birga, mahalliy kontekstda tarbiyachilarning an'anaviy «to'g'ri javob» modeli va resurs cheklovlari kreativlikni rivojlantirishning asosiy to'siqlarini tashkil etishi Lucas va Spencer (2023) ning tavsiyalari bilan bog'liq tizimli muammolarga ishora qiladi. O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida (2021) kreativlik ustuvor sifat sifatida belgilangan bo'lsa-da, bu tamoyillarni amaliyotga tatbiq etish tashkilot resurslari va kadrlar tayyorlash tizimidagi o'zgarishlarni talab qiladi.

Ushbu tadqiqot maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodiy fikrlash va kreativlikni rivojlantirishning nazariy asoslarini tahlil qilib, empirik ma'lumotlar orqali uchta muhim tamoyilni aniqlab berdi: birinchisi — erkin o'yin kreativlikning eng tabiiy, samarali va ilmiy asoslangan yo'li ekanligini; ikkinchisi — tarbiyachi-fasilitator modeli bolaning mustaqil yechim topish jarayonini bevosita qo'llab-quvvatlashni; uchinchisi — boyitilgan pedagogik muhit kreativlikni sistemali rag'batlantirishning zaminini yaratishini. Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi: haftalik dasturga kamida uch soat erkin ijodiy o'yin vaqtini kiritish; tashkilot resurs bazasini xilma-xil ijodiy materiallar bilan boyitish; tarbiyachilarni fasilitatorlik ko'nikmalarida malaka oshirish; ota-onalarni bolaning kreativ rivojlanishini uy sharoitida qo'llab-quvvatlashga yo'naltirish. Kelajak tadqiqotlar uchun esa keng ko'lamli miqdoriy tekshiruvlar o'tkazish, Torrance (1974) testlarini mahalliy kontekstga moslashtirish va raqamli muhitning bolalar kreativligiga ta'sirini o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Amabile T.M. Creativity in Context: Update to the Social Psychology of Creativity. — New York: Routledge, 2022. — 352 p.
2. Braun V., Clarke V. Thematic Analysis: A Practical Guide. — London: SAGE, 2022. — 384 p.
3. Craft A., Cremin T., Burnard P. Creative Learning 3–11 and How We Document It. — Stoke-on-Trent: Trentham Books, 2022. — 224 p.
4. Csikszentmihalyi M. Creativity: The Psychology of Discovery and Invention. Updated ed. — New York: HarperCollins, 2023. — 456 p.
5. Diamond A. Executive Functions and Their Development // Annual Review of Psychology. — 2023. — Vol. 74. — P. 113–144.
6. Dweck C.S. Mindset: The New Psychology of Success. Updated ed. — New York: Random House, 2016. — 320 p.
7. Hasanboyeva O., Xoliqova R. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2023. — 280 b.

8. Morrison G.S. Early Childhood Education Today. 15th ed. — New Jersey: Pearson, 2023. — 432 p.
9. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. — Toshkent, 2021.
10. OECD. PISA 2022 Results: Creative Minds, Creative Schools. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 312 p.
11. Rahimova M., Azimova N. Maktabgacha ta'limda rivojlantiruvchi muhit. — Toshkent: TDPU, 2023. — 176 b.
12. Runco M.A., Jaeger G.J. The Standard Definition of Creativity Revisited // Creativity Research Journal. — 2023. — Vol. 35(1). — P. 1–10.
13. Singer D.G., Singer J.L. The Wild Bunch: Imaginative Play and Creativity in Young Children. — Washington: APA, 2022. — 312 p.
14. World Economic Forum. Future of Jobs Report 2023. — Geneva: WEF, 2023. — 298 p.
15. Yusupova Sh. Bolalar bog'chasida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish. — Toshkent: TDPU, 2023. — 192 b.